

KONSTANTİNOPOLİS’TE GİYİM KUŞAM: 330-1453

TIMOTHY DAWSON*
ÇEVİRİ: AHMET AYDOĞAN

Roma İmparatorluğu’nun büyümesi değişik coğrafyalardan toprak parçalarının imparatorluk sınırları içine dâhil edilmesinden ibaret bir mesele değildi. İmparatorluğun bu başarısında kültürel unsurları hazmetme istekliliği merkezî bir yer tutar ki giyim kuşam alışkanlıkları da bu unsurlar arasında yer alır. Bu ihata edici tutum imparatorluk başkentinin uzunca bir süre *Byzantion* adıyla anılan şehre taşındığı dönemde de azalmadı. Dünyanın büyük yollarının kesişme noktalarından birinde bulunan şehrin konumu, şehre hem her taraftan mal gelmesini sağlıyor hem de kültürel eserlerin ve âdetlerin aktarılması için bir aracı rolü veriyordu. Şehir, giyim kuşam hususunda Avrupa üzerinde bütün orta çağlar boyunca önemli bir biçimlendirici etki göstermiştir.

Geç Antikite

Konstantinos’un Byzantion’u Yeni Roma olarak kabul ettiği dönemde eski Roma’da erkek kıyafetinin alametifarikası olan *toga* uzun zamandır yaygın kullanımdan kalkmış ve yerini çok daha pratik bir kıyafete bırakmıştı. Bütün cinsiyetler¹ için temel kıyafet bir *camisadan*, boyun kısmı dar, manşetleri bilekleri sıkıca kavrayan hafif keten bir tunik veya gömlekten ibaretti. Erkekler için *camisanın* boyu dizlere kadar, kadınlar içinse ayağlara kadar iniyordu. Bunun üzerine, *camisa* ile her bakımdan aynı fakat genellikle yünden yapılmış bir *tunica* giyiliyordu. Yani dirseklerin biraz altına veya bileklere kadar inen, yünden yapılmış geniş, rahat bir kadın giysisi, *dalmatica* bir başka katman olabiliyordu. *Dalmaticanın* üzerinde bir başlık veya kukuleta olabiliyor ve duruma göre geniş yellerinin yükünden kurtulmak için ihtiyaç duyulduğunda koltuk altlarında açıklıklar bırakılabiliyordu. Bu dönemde kıyafetlerde kullanılan

kumaş yahut dokumalar genellikle düz ve sadeydi, her ne kadar yün, yaygın olarak kullanılan kırmızı böceği ve çivitten elde edilen boylarla kırmızı ve maviye boyanabiliyorduydu da, ekseriya ipliğin tabii rengindeydi. Daha dikkat çeken bir görünüş elde etmek için kadın giysisi üzerine muhtelif süslemeler yapılabiliyordu. *Tunicanın* boyun etrafında ve kol ağzlarında işlemeleri, omuzlar ve/veya etekler üzerine konulmuş parçaları (*segmenta*), eteklerde saçak veya püskülleri (*clavi*) ya da boylamasına şeritleri (*laticlavi*) olabiliyordu. Daha seyrek olmakla beraber *dalmatica* için de benzer süslemeler yapılabiliyordu. Süsleme başlarda, giysinin kumaşı dokunurken kilim tekniği kullanılarak işleniyordu, fakat zamanla daha ziyade bitmiş elbisenin üzerine dikilen yamalar veya şeritlerle yapılır hâle geldi. Toplumdaki daha varlıklı kesimler için nakış ve süs malzemesi olarak ipek kullanımı mümkündü hatta bazı durumlarda elbiselerin tamamı ipekten yapılabiliyordu.

Mısır’daki saklama koşullarının elverişliliği, bu dönemden kalma bol miktarda dokuma parçalarının günümüze ulaşmasını mümkün kılmış ve bunlar, “Kıptilere mahsus” (Koptik) denilen ve bir giysinin tek parça hâlinde dokunmasına dayanan imalat usulünün bütün imparatorlukta baskın tarz olduğu fikrini uyandırmıştır.

Bununla birlikte, Konstantinopolis, günümüzde hâlâ İran ve Kuzey Avrupa’da kullanılan bu ismarlama tekniklerinin yaygın kullanımını görmüş olmalıdır.

Tunica ve daha seyrek olmakla beraber *dalmaticanın* etrafına, cinsiyet farkı gözetilmeksizin, bronzdan imal edilmiş süslü bir tokayla tutturulan dar bir deri kemer takılıyordu. Bu kemerin üzerine *tunica* ile aynı kumaştan imal edilmiş ve kimi zaman onun üzerindeki işlemeye benzer bir desenle süslenmiş bir para kesesi asılabiliyordu. Bu giysilerin altına erkekler *brachae*, soğuk Kuzey Avrupalı erkeklerin kıyafetlerinden alınma, keten veya yünden mamul pantolonlar giyiyordu. Bu pantolonlar benzer bir tarzda ayak bileklerinde bitebiliyor veya ayakları da içine alabiliyordu.

Hava şartlarından fazladan korunmak için

* Araştırmacı

¹ Bizanslılar hadımları üçüncü bir cins olarak kabul ediyordu ve zaman içerisinde bunların giyim kuşam alışkanlıkları bazı alanlarda farklı ve bağımsız bir hüviyete büründü. Bu durumda “erkekler” tabirinin has kullanımı hadımları dışarıda bırakacaktır.

kullanılan geleneksel giysi *paenulaydı*. Bu, baş için tepede bir açıklık bırakan bir koni oluşturacak şekilde dikilmiş, uzun düz kenarı büyük bölümüyle yarı yarıya kıvrılan yünden bir yarım daire veya yamuk şeklinde bir giysiydi. *Dalmatica* gibi *paenulanın* da bir başlığı yahut kukuletası bulunabiliyordu. Eteğin etrafı renkli bir dar şeritle veya bir desenle süslenebiliyordu. *Paenula* başlarda cinsiyet farkı olmaksızın herkes tarafından giyiliyordu, fakat bu dönemden itibaren ekseriya halktan kimselerce giderek daha az tercih edilir oldu; halk, köken itibarıyla Keltlere özgü olan ve düz, dört köşeli, dizin ancak bir miktar altına inebilen ve göğsün etrafına broşla tutturulan bir harmaniye, *saguma* alıştı. *Sagum* köşelerinde *segmentae* ile süslenebiliyordu. Askerî hüviyeti olan daha resmî erkek pelerini Greklerden alınan *khlamustu*. Bu sol eksene kıvrılan ve sağ kolu açıkta bırakarak sağ omuza iğneyle tutturulan büyük ve beyzî bir parçaydı. Üzerinde *tavlia* denilen dikdörtgen biçiminde iki erguvani parça bulunurdu; bunlar bir uçtan bir uca orta hatta yerleştirilir ve pelerin üstte geçirildiğinde bedenın ön ve arkasından ortasını saran bir görünüm verirdi. Uzunluğu ayak bileklerine kadar yaklaşırdı. Bir başka harmani Perslerle irtibatlı *mandyas* veya *mantiondu*. Bu düz bir yarım daireydi, yerine göre yuvarlatılmış köşeleri ve genellikle tezat teşkil eden bir kenarlığı olurdu. *Mantion* *khlamustan* daha kısa olduğu ve göğsün ortasına tutturulduğu için *sagiona* benziyordu.

Bu dönemde başlık olarak kullanılan kılık kıyafet unsurları gayet sınırlıydı. Erkekler basit yuvarlak bir kep veya kasket, *pileus* takabiliyordu, askerî kullanımdan da *pannonian*, basık silindir görünümlü daha dayanıklı bir şapka geldi. Kadınlarsa başlarına bol dökümlü ince, keten bir örtü alıyorlardı, kimi zaman bu örtünün altına yerine göre gayet süslü bir pamuk dolgu yerleştiriliyordu. El yazmaları bu dönemde kadınların taktığı şapkaların nadir örneklerini göstermektedir. Zaman zaman örtü veya enli atkının üzerine sarılan türban, kadınların başlarını örtmek için kullandıkları daha gündelik kıyafetti.

Ayak giyeceği olarak daha sıcak ve kuru iklimlerde çarık [sandalet] kullanımı devam etmekle beraber imparatorluğun başka bölgelerinde, Doğu halklarının tercihi olan daha dayanıklı kunduralar ve çizmeler gittikçe yaygınlaşıyordu. Bunlar tip ve biçimleri günümüze kadar gelmiş olan, sağlam imal edilmiş, kimi zaman hayli süslü terliklerden konçları dizlere kadar çıkabilen oldukça gelişmiş binici çizmelerine kadar geniş bir yelpaze oluşturuyordu. Bu ayak giysilerinin ilk örneklerinin tek parça imal edilmiş yüzleri olurdu, fakat çok geçmeden modern imalat tekniklerinin habercisi olan daha karmaşık

1- Kadıköy kazılarında bulunan III. yüzyıla ait kadın heykeli (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

tasarımlar kullanılmaya başlandı. Daha fazla rahat etmek için, örgüye benzer bir teknikle imal edilen çoraplar sık sık, hatta çarıkla birlikte giyilirdi.

III. yüzyıldan itibaren kullanıma giren Doğu'ya mahsus bir giysi çok geçmeden erkeklerin (ve daha az derecede olmakla beraber kadınların da) giysilerinde esaslı değişiklikler yapacaktır. Adı önceleri *fibulatorion* ve kısa bir müddet sonra *zôstarion* olan bu giysi, kadim zamanlardan beri Perslerin ve diğer Kafkas halklarının kullandıkları uzun kollu kaban yahut paltoydu. Başta bu

2- Balat kazılarında bulunan aile betimli mezar taşı (I-II. yüzyıllar) (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

paltoların düğmeleri yoktu, o sebeple bu dönemde boğaza tutturulan broşla (*fibula*), daha sonra da belin etrafını saran kemerle (*zôstêr*) birlikte tanınıyordu.

Yeni kullanılmaya başlanan paltoya verilen isimlerin de gösterdiği gibi IV. yüzyılın başlarından itibaren Grekçe, yüzyıllar boyu imparatorlukta en yaygın konuşulan dil olan Latinceyi resmî dil olarak tamamlamaya başladı ve ardından Batı eyaletlerinin çöküşüyle birlikte resmî dil Latincenin yerini aldı. Dolayısıyla bundan böyle teknik tabirler Grekçedir.

3- Beyazıt kazılarında bulunan IV. yüzyıla ait bir erkek heykeli (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Orta Çağlara Doğru

VI. yüzyılın başlarında paltolar, erkeklerin günlük kıyafetlerinde pelerin ve harmanilerin yerini tamamen aldı. Ona bu konumu sağlayan ve zaman içerisinde tüm dünyada giyim kuşamında devrim çapında değişiklikler yapmasının yolunu aralayan tek bir yenilik, VII. yüzyıl sonları ve VIII. yüzyılda hızla yaygınlaşan düğmelerdi. Bu gelişme, sadece sokak kıyafetinin görünümünü değiştirmede, aynı zamanda gelişmiş bir saray

4- Mevlanakapı'da bulunan IV-V. yüzyıllara ait bir mezar taşında resmedilen giysileri içinde bir erkek (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

kıyafetleri sistemi için dayanak vazifesi de gördü. Saray mensuplarının ve merasimlerin sınıf ve bölümleri belirli niteliklere sahip harmaniler veya bol, kolsuz paltolarla tarif ediliyordu. Saray kıyafetlerindeki bu gelişmenin ilk aşaması imparatorluk tahtının konsüllerin güç ve kıyafetlerini kendinde toplamasıyla başladı. Konsüllerin asıl saray kıyafeti *toganın* aşağıya doğru daraltılmış bir çeşidiydi ve zamanla bu kıyafet, *lôros* diye yeniden adlandırılarak, ta Osmanlı fethine kadar, en azından ikonografide, imparatorluk gücünün alametifarikası hâline geldi. IV. yüzyılda beyaz, Altın Tahta kadar sarayın her zaman olmasa bile, belli zamanlarda yüksek rütbeliler tarafından giyilen hâkim rengi olarak yerleşti. İmparator Iustinianos, erguvanı saray mensuplarının kullanımına tahsis ederek geniş kapsamlı bir sınırlama getirdi.

V. yüzyıl ila VII. yüzyıl arası, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi giyim kuşam üzerinde de yaygın Pers etkilerinin özümsemesiyle tanımlanır. Bunun bir vechesini yüksek toplum kesimleri tarafından işli ve renkli ipek kumaşların çok daha yaygın kullanımı oluşturur. Günlük elbiselerdeki bu renk patlaması tek renkli saray elbisesini de ortaya çıkarır. Ünlü Ravenna mozaikleri mutat giyim tarzı karşısında yeni saray kıyafetlerini ince ayrıntılarına kadar resmeder: Askerlerin ve onlara eşlik eden kadınların parlak renkleri ve desenleri saray kıyafetlerinin sade beyazlığına güçlü biçimde tezat teşkil eder. Bu eski işlemeli kumaşlarda görülen ilk desenler

5- Kocamustafapaşa kazılarında ortaya çıkarılan bir lahit içerisinde bulunan altın takılar (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

bütün yüzeye dağılmış küçük figürlerdir. Kuşlar bu figürler içerisinde en yaygın olanıdır ve bu yaygınlık sadece Bizanslılarla sınırlı kalmamış, hem bölgedeki ipek sektöründe yatay etkiye sahip olmuş hem de Bizans döneminden sonra da varlığını sürdürmüştür.

Elbiseler bakımından kaban yahut palto Pers tesirinin sadece başlangıcıydı. Tüm toplum kesimlerinde erkekler ve hadımlar için belden ayak bileklerine kadar iki bacağı saran giysi esaslı bir dönüşüm geçirdi. Daha önce sadece Kuzey Avrupa'dan alınmış olan kaba pantolonlar giyiliyorken hemen her kesimde, o zaman çoraplarla desteklenen ince ketenden imal edilmiş külot pantolonlara ve seçkinlerin elbiseleri için keten veya yerine göre ipekli, askerlik ve binicilikte tercih edilen daha dayanıklı yünlülere kadar geniş çeşitlilik gösterebilen tozluklara rağbet edilir oldu. Soyluların ve hadımların elbise dolaplarında hayli önemli bir konuma yükselmiş olan bir başka Pers giysisi *skaramangion*, yenleri kollardan çok daha uzun olan bir elbise *tunik* veya ceketti. VII. yüzyılın başlarından itibaren seçkinlerin ve hadımların elbise ve saray tuniklerinin ayak bileklerine kadar uzandığı görülür.

Yüksek zümreden kadınlar, Pers giyim tarzını erkeklerden de önce benimsediler. Bunlarda üç özellik göze çarpar. Biri sol omuzdan sağ kalçaya çaprazlamasına üste geçirilen süslü omuz atkısıydı. Zaman içerisinde bu, saraydaki kadınların mühim hâllerde tercih

6- Kocamustafapaşa kazılarında ortaya çıkarılan bir lahit içerisinde bulunan takılar (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

ettikleri gösterişli kıyafetlerin parçası hâline gelecek ve *paragaudion* adını alacaktır. Ekseriya ortasında bir disk bulunan büyük ve hayli süslü bir kemer bu omuz atkısıyla birlikte tercih edilirdi. V ve VI. yüzyılların Pers tarzı elbiselerinin uzun, sıkı ve süslü manşetlerle toplanmış geniş kolları vardır ve daha sonra bunlara sarahaten “Pers-tarzı kollar” denilecektir. V. yüzyılın sonundan itibaren bu kol tarzı, erkeklerin ve hadımların saray kıyafetlerinde giderek daha fazla benimsendi ve kadın kıyafetleri de bu süreci takip etti.

Pers kollu elbiselerin yüksek zümreden kadınlar için bulunmamasıyla birlikte *dalmatica* veya şimdiki Grekçe söylenişle *delmatikion* gelişmeye başlar ve kadın terziliğinin odak noktasını oluşturur. Yapımında ince bez veya dokumalar kullanılan bu elbiseler daha fazla süslemeyle işlenirler. Daha da önemlisi kollar, biraz daha uzun ve devamlı olarak daha geniştir. *Delmatikion* o dönemden itibaren Osmanlıların şehri alışına kadar kadınlar için mevki veya mertebe gösteren elbisedir, sıradan kadınların elbiselerinde kullanılmaya devam eden dar kollardan farklı kol modeliyle mevki sahibi hanımları sıradan kadınlardan ayırır. Mantoların kadınların elbise dolabının tam olarak ne zaman bir parçası hâline geldiği çözümlenmesi gereken bir mesele teşkil eder. Bizans sanatı her yerde kadınların “asıl” dış giysisi olarak *fainôlési* (Latince *paenuladan*) muhafaza eder ve her ne kadar bu tür harmaniler kullanılmaya devam ettiyse de -X. yüzyıldan evvel imparatoriçenin saray kıyafetinin bir parçası olarak kullanılmasının gösterdiği üzere- mantolar yeteri kadar yaygın kabul görmeye başlamıştı, dolayısıyla kadınlar tarafından benimsenip kullanılmış olması muhtemeldir;

bu da gösterir ki erkek kıyafetinin çok fazla gerisinde kalmamış olmalıdır.

Kadim zamanların sonlarına doğru süsleme desenlerinin çoğunun günlük elbiselerden kalkması desenli ve renkli kumaşların kullanımının bir sonucuydu. Gündelik elbiselerin genellikle yaka kenarlarında, daha seyrek olarak eteklerde süsleyici şeritler bulunurdu. Firdolayı şeritler veya *latiçlavi*, şimdiki ismiyle *stikhoi* veya *potamoi* ve dizlerdeki parçalar (*sêmenta*) bu dönemde ancak bazı saray ve kilise kıyafetlerinde kullanılıyordu.

Orta Bizans Dönemi

VIII. yüzyıl ila XI. yüzyıl arasında günlük giysilerdeki değişim daha azdır. Kullanılmaya devam eden temel dış kıyafet bir gömlek veya [kadın] iç gömleği (*esôforion*), bir tunik veya elbise (*roukhon*) ve manto ile erkekler için külot pantolon (*vrakha*) ve dizlikti (*touvia*); kadınlar için ise bunlara tamamlayıcı dış tabaka olarak *fainôlés* veya *mandyas* eklenebilir. Erkeklerin türban kullanmaya başlamaları bu dönemin başlarında ortaya çıkan bir gelişmedir. Kadınlar uzun zamandır türban kullanıyorlardı ve buna devam ettiler, fakat bu modanın cinsler arasında bir tür kendiliğinden geçişle mi yoksa Müslümanların yayılmasından kaçan Hristiyan Arapların etkisinin bir sonucu mu olduğu açık değildir. Türban bilhassa miğfer yerine kullanışlılığı sebebiyle askerî çevrelerde yaygınlaştı ve hatta X. yüzyıldan önce askerî törenlerde saray mensuplarının kıyafeti olarak görüldü. Askerî türbanlar ve sivil hayatta kullanılan bazıları pamukla doldurulmuş fes veya kepler üzerine sarılıyordu, mamafih sonuncuların daha hafif olanları doğrudan erkeğin başına bağlanıyordu. Erkeklerin türban kullanmaları kadınların XI. yüzyılın başlarından önce Konstantinopolis’te yerleşmiş olan başörtülerinde yeni bir tarzın doğmasına vesile olmuş olabilir. Bu yeni başörtüsü de türbana benziyordu ama ya tek başına veya bir başörtüsü üzerine çok daha belirgin olarak silindirik biçiminde sarılıyordu. Muhtemelen buna *savianion* deniliyordu ve kısa bir zaman sonra İslam dünyasında *isaba* ismiyle görülmeye başlayacaktır. Dinî bakımdan muhafazakâr bazı Hristiyan Doğu topluluklarında kadınlar peçe takıyorlardı ve her ne kadar kültürlü şehir kadınları doğal olarak pek fazla rağbet etmiyorlardıysa da bu baş örtme tarzı şehrin sokaklarında görülebiliyordu. Bundan başka giysiler askerî alandan gündelik kullanıma taşınabiliyordu. Bunlardan biri *zoupa*, tam uzun kollu, kalçalara kadar uzanan, ekseriya pamuk, yün hatta ipekle doldurulmuş ceketti. Başlangıçta zırhın verdiği rahatsızlığı azaltmak için kullanılmış olmalıdır. Zırh ve silahları

7- Bizans idareci kıyafetleri (Le Costume Historique, III)

nemden korumak için giyilen kaput, *gouna* veya *gounion* da böyle bir intikalin eseridir ve seyahat giysisi olarak yaygınlaşmıştır. Bir *gounionun* ekseri bir kukuletası ve ihtiyaca göre daha büyük hareket serbestisi sağlaması için koltuk altlarında veya büyük kollarının dirseklerinde açıklıkları olurdu.

Sarayın mutat giyim kuşamı erken orta çağlar boyunca değişimlerden pek fazla etkilenmedi. Kıyafetlere ve saray merasimlerine dair günümüze ulaşmış olan kitapçıklarda, saray teşrifatçısı Filotheos tarafından 899'da kaleme alınmış olan *Klêtôrologion*'da ve müteakip yüzyılın ilk yarısında İmparator Konstantinos Porfurogennêtos için hazırlanmış daha büyük *Merasimler*

Kitabı'nda tafsilatlı izahatlar mevcuttur. Bu belgeler beyaz tuniklerin ve pelerinlerin saray muhitindeki birçok erkek ve hadımın gündelik saray kıyafeti olarak üstünlüğünü (*khlamudes*) yeniden teyit etmektedir; önemli ve sayıca kalabalık *Prôtospatharios* sınıfı altın süslemeli koyu kırmızı tunikle ayrılıyordu. Bu dönemin neredeyse bütün gösterişli erkek ve hadım tunikleri "Pers kolları"ydı, bol yenler ön kola sıkıca düğmelenen dar veya süslü manşetlere toplanıyordu. *Kôlovion* ve *kontomanikion* seyrek olarak karşılaşılan istisnalardı. Bu giysilerin her ikisinin de eski *dalmaticaya* geri giden bol, açık kolları vardı, fakat *kôlovionda* yenler bileğe kadar uzanırdı, *kontomanikionda* ancak dirseğe kadar geliyordu.

9- Bizans idareci kıyafetleri (Le Costume Historique, III)

Birkaç özel durumda saray mensupları üzerlerine altın renkli çapraz dörtgen kumaş parçası (*tavlia*) dikili siyah bir pelerin (*khlamus*) veya hatta bu renk kombinine uygun tam takım alırlardı. Erguvan veya altın rengi *tavliyalı* beyaz *khlamus* sarayda en sık kullanılan dış giysi olarak en yüksek mevkii işgal eder fakat bunun hemen arkasından *mantion* ve *sagion* tabirlerinin bir arada kullanıldığı bir başkası gelir. Kadim zamanların sonlarına doğru yerleşen belirleyici örnek hâlâ geçerliydi, dolayısıyla *khlamus* ayak bilekleri uzunluğunda, *tavliyalı* ve sağ omuz üzerine atılırken, *mantion/sagion* daha kısa, köşeli ve göğsün ortasına tutturuluyordu. Bazı *mantion/sagion* örneklerinin, eski *sagion*lar gibi, hâlâ dikdörtgen biçiminde olup olmadığı açık değildir, çünkü bu döneme ait resimler eski *mandyastan* çıkarılan yarım daire biçimini göstermektedir. Erkeklerin ve hadımların saray kıyafetlerinin ilginç bir özelliği ayak giysisine gösterilen önemdir. İmparatorluğun ünlü kırmızı çizmeleri, giyilmeleri çok nazik bir ana işaret ettiği için çok hayati bir öneme sahiptir, çünkü bu tahtı zorla ele geçirenin taht ihtirasını sair her türlü merasim kıyafetinden daha iyi tanımlar. *Kaisar* veya imparator naibi işgal ettiği ara konumu temsil etmek için bir kırmızı ve bir siyah çizme giyerdi. Sıradan saray mensupları, bilhassa Senato üyeleri *kaligai*, eski Roma'nın askerî sandallarının daha zarif bir çeşidini giyerlerdi. Tam resmiyete uygun giyinmenin gerekli olmadığı hâllerde erkek saray mensuplarının *skaramangion*, Sasanîler döneminde ortaya çıkmış olan, yenleri kollardan çok daha uzun bir tunik giymeleri beklenirdi. Resmî giysilerden farklı olarak bu tunikler renkli ve desenli olabilirdi. *Skaramangion* imparatorluk şölenlerinin mutlak giysisiydi; ancak giyilmesi büyük bir dikkat ve incelik sahibi olmayı gerektirirdi, çünkü giysinin yenlerini yemeğin içine düşürmemek büyük maharet isteyen bir işti. Cremona Piskoposu Liutprand, İtalya kralının elçisi olarak Konstantinopolis'i X. yüzyılda iki kez ziyaret etti; bu yolculuk hakkında izlenimlerini anlatırken sözü sık sık gördüğü kıyafetlere getirir ve yüksek mevkii sahibi erkeklerin giydikleri, ayak bileklerine kadar uzanan tuniklerin ve uzun saçların erkeklere yakışmadığını belirtir. *Skaramangion*un çok uzun yenlerini bilhassa zikreder ve Bizans kaynaklarında sadece ima edilen bir âdeti, bir erkeğin imparatorun huzurunda şapka takmasının yasak olduğunu ifade eder. Bunun yerine bazı yüksek rütbeli erkekler en azından, ismi o zaman eski Roma *paenulasından* devralınmış, fakat daha sonraları Grekçe *fenôlion* tabir olunan bir merasim kukuletası takıyorlardı.

7- Bizans din adamları kıyafetleri (Le Costume Historique, III)

Saray kadınlarının kendilerine özgü denilebilecek şeref payesi çok daha azdı, bu az sayıdaki payeler için gösterişli kıyafetler daha da azdı. En bilineni nedimeninkiydi (*Koubikoularia*). Onun gösterişli kıyafeti *paragavdion*, yukarıda sözü edilmiş olan, soylu Pers kadınlarının elbiselerinden alınma bol dökümlü çapraz omuz atkısıydı. Çok daha seçkin bir paye *Zôstê Patrikia*'ydı. Her imparatoriçe kendisine bir başnedime seçerdi, fakat bunlar bu unvan yahut payelerini ömür boyu muhafaza ederlerdi, dolayısıyla ekseriya sarayda herhangi bir zaman birden fazla çekilmiş *Zôstai* bulunurdu. Unvan "kuşağı" *lôros*, eski Roma *togasından* gelen merasime mahsus kumaştır. *Zôstê Patrikia* imparatoriçenin dışında onu taşıyacak tek kadındı. *Lôros* dışında bir *Zôstê Patrikiada* geleneklere uygun bir kukuleta (*maforion*), değerli taşlarla

süslü bir kolye takımı (*kharzanion*), beyaz bir *propolôma* ve büyük bir şapka bulunurdu. Dönem sanatı erkeklerin resmî giysilerinin tek renkliliğine karşı tam bir tezat hâlinde renkli ve hayli süslü giyim kuşamlarıyla saray kadınlarının tümü için Ravenna mozaiklerinde gösterilen giyim tarzının devam ettiğini gösterir. Daha önce sözü edildiği üzere mevki gösteren elbise *delmatikion*, göz kamaştırıcı büyük yenleriyle dikkat çeken bir roptu; yenlerin erkeğin *skaramangion*unkileri kadar idaresi güç olması istenmiş ve böylece bir hanımın tavır, eda ve zarafetinin görünmesi amaçlanmıştır. Anlaşılan *propolôma* en soylu kadınlar, hatta mevki veya paye belirten kıyafetleri olmayanlarca resmî elbisenin gerekli olmadığı hâllerde giyiliyordu.

XI. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren önemli değişiklikler oldu, mamafih bunların hangisinin giyim tarzındaki değişimler, hangisinin güzel sanatlar uygulamalarıyla ilgili değişimler olabileceği tamamen açık değildir, çünkü ekseriya bunlar gündelik hayatın temsili veçhelerinde gecikmişlerdir. Bu dönemden itibaren şapkalar erkeklerin günlük kıyafetlerinin tasvirlerinde sık sık görünmeye başlar. En fazla göze çarpanı siyah bir kesik koni biçiminde olanıdır. Bu, Perslerin *kalansuwe tavile* veya *külâh*ının aynısıydı ve hiç kuşkusuz onunla irtibatlıdır. Bizans kaynaklarında külâh İran'da kayıtlı kullanılmaya başlama tarihiyle aynı zamanlarda ortaya çıktığı için kökeniyle ilgili soru cevaplanamamıştır, ama gerçekliğiyle ilgili böyle bir soru yoktur. Kısa bir zaman sonra Geç Antikite'den kalma Pers sanatında karşılaşılan şekilleri hatırlatan soğan biçiminde beyaz bir şapkanın resimleriyle karşılaşırız. Bu belki sanatsal bir boşluk durumu olabilir, çünkü bu *kalansuwe* stili İran'da ve İslam coğrafyalarında uzunca bir zamandır kullanımdaydı, dolayısıyla XI. yüzyıldan önce buralardan gündelik Bizans kıyafetine girmiş olduğu sonucuna varılabilir. Bulgarlarla müşterek kullanılan kabarık tüylü, yuvarlak uçlu kırmızı bir şapka da bir dönem hayli yaygın ve revaçtaydı.

Saray kıyafetlerindeki değişiklikler II. Basileios'un 1025'te ölümüyle hız kazanır. Saray kıyafetleri üzerinde geçici bir etkisi olmuş olan bir toplumsal değişim hadımların gözden düşmeleri ve zamanla kıyafetlerindeki ayırt edici özellikleriyle birlikte neredeyse tamamen kaybolmalarındır. Giden ilk şeylerden biri *kaligaiydi* ve yerini daha gündelik bir ayak giysisine bıraktı. Mamafih bazı devlet memurları hâlâ ayakkabılarıyla ayrılıyorlardı. Yüzyılın ortalarına doğru cırlak portakal rengine boyalı çizmeler giyen şehir valisi (*eparkhos*) ile karşılaşıyoruz, bu sadece metinlerde zikredilmez, sanat eserlerinde de görünür. Bu bilhassa XII. yüzyılda ve son dönem Bizans sarayında kayda değer hâle gelen payeleri veya mevkileri renkleriyle gösteren ayakkabıların yayılmasındaki ilk örnektir. Bunun karşı ucunda, başlık yahut şapka alışkanlıklarında da değişimler vuku bulur. XI. yüzyılın üçüncü çeyreğinin sonuna gelindiğinde şapkalar sarayda görünmeye başlar. Günümüze ulaşan çizimlerde görülenler beyaz kubbe *kalansuwe* ve kırmızı kabarık tüylü Bulgar şapkasıdır, fakat siyah külâh da bir yolunu bulup saraya girmiş olabilir. Kuşkusuz her iki şapka biçimi de Palaiologos döneminin saray kıyafetlerinin önemli unsurları hâline gelmiştir. 1204'e kadar senato mensuplarınca kullanımı devam eder ve ayırt edici dairevi örgüyle süslendiğinde hukuki icra gücünün remzi olma vasfını sürdürür; *Eparkhos* ve *Vigla*, şehir polisi

ve mahkeme üyelerinin kullanımına tahsis edilmiştir. XI. yüzyılda, desenli kumaşların kullanımının giderek yaygınlaşmasıyla birlikte saray kıyafetlerindeki tek renklilik de sona erer. Yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde özel renkli, özel desenli ipeklerin geniş ölçekli imalatı, anlaşılan o ki saray kullanımı için, müesseseseleşmiştir. Hurma ağacı, sarmaşık yaprağı (çağdaş bir kâğıt oyunundaki maçanın aynısı) ve damlacık (ters dönmüş kalp biçimi) ilk kullanılan desenler arasındadır. Pelerinler erkek saray kıyafetinin önemli unsuru olmayı sürdürür fakat *khlamus* ile *sagion* arasındaki gelenekselleşmiş ayırım yahut üstünlük payesi ortadan kalkmıştır. Eski *khlamusun* bükümlü beyzîliği basitleşip yarı beyzî şekle bürünür ve çizimler omuzdan veya göğse tutturularak giyilen pelerinler üzerinde, kimi zaman eş zamanlı olarak görünen karakteristik süslemeli (eski *sagiondan* ve *tavlia* eski *khlamustan* yavaş yavaş gelişerek) her iki biçimden pelerinler gösterir.

XII. yüzyılda günlük giyim kuşamda göze çarpan birkaç yeni tarz vardır. Batılı bir seyyah, Sion Dağı'ndan Alman keşiş Burckhardt, gördüğü elbiselerin sadece zengin ve ziyadesiyle süslemeli değil fakat aynı zamanda dar olduğunu kaydeder. Ancak Burckhardt'ın hangi türden insanlar hakkında yazdığı açık değildir. Kadın giysilerinin çoğunluğu geleneksel olarak gayet boldu ve baskın gelenek muhtemelen iffetli bir kadının bir *fainôlês* veya *madyasa* bürünmüş olarak dışarı çıkacağını vazediyordu. Bununla beraber elbiselerinin bolluğunun sebebi ahlakla ilgili olmaktan ziyade gündelik hayatın gerçekleriyle irtibatlıydı, birçok kadın hamile kaldığında yeni giysi satın alamayacak kadar fakirdi. Hayli dar veya bedene oturan kadın giysilerine dair başka kanıtlar da mevcuttur, dolayısıyla Burckhardt'ın yorumu münhasıran erkekler için geçerli olmayabilir. XI. yüzyılın sonunda Selçuklu Türkleri Anadolu'nun büyük bölümünde hâkimiyeti ele geçirmişlerdi. Diplomatik münasebetler ve Türk hâkimiyetindeki bu yeni devlette, "Rum Sultanlığı"ndaki hanedan rekabetinden ileri gelen ilticalar şehre yeni bir giyim tarzı, *yalma*, kruvaze palto modası getirmişti.

Saray kıyafeti gelişimini sürdürdü. Mevki veya mertebeleri renkleriyle gösteren ayakkabıların kullanımı yaygınlaştı. İmparatorluk gardırobunun (*prôtovestiarios*) başköşesinde yeşil çizmeler bulunuyordu ve mavi ayak giyeceği *sevastokratôr*, hayli yüksek bir şeref payesine aitti. Yüzyılın son çeyreğinde erkeklerin resmî kıyafetlerinde esaslı değişiklikler meydana geldi. "Pers tarzı kollar" kullanımdan kalktı. Yüksek sınıflarda ön kola sıkıca düğmelenen yenler motifli varlığını ancak tek parça olarak imal edilmiş bir elbise koluyla sürdürdü.

Bu usul daha sonra XIV. yüzyıl Avrupa'sında taklit edilecektir. Diğer rütbeliler şimdi *kôlovion*, uzun, bol kollu tunik giyiyorlardı. Pelerin usul ve alışkanlıkları artık istikrara kavuşmuştur. Omuza tutturulan *khlamus*, *tavlia* bu dönemde kaybolmuşsa da, formu ancak yüksek rütbeliler tarafından kullanılıyordu. *Mantion* ise artık kilise kullanımıyla sınırlıdır. Beyaz kubbe şapka, birçok rütbe ve payeler için ortak, en seçkinler ise muhtemelen kadınların *propolômasından* gelişmiş olan daha gösterişli bir şapka takıyorlardı. Bu çıkıntılı ucu ters çevrilerek giyilen köpekbalığı yüzgeci biçimindeydi. Kadınların saray kıyafeti daha da kısalmıştır. *Zôstê Patrikia* payesi XI. yüzyılda uygulamadan kalkmış görünür. Mamafih hâlâ nedimeler (*koubikoularia*) diye tabir edilen kadınların mevcut olup olmadığı açık değildir. Resimler saraydaki kadınların tümünün benzer şekilde üzerlerine büyük kollu kırmızı veya mavi sırmalı ipek kumaşlardan yapılmış *dematikia* aldıklarını göstermektedir. Hanımlar arasındaki paye farklarının X. yüzyıldan beri devam eden şapka üzerindeki işaretlerle (*propolôma*) sınırlı olduğu izlenimini uyandırır.

IV. Haçlı Seferi, devleti darmadağın ettiği gibi Konstantinopolis kültürünü de tahrip etti. O dönemden günümüze günlük giyim kuşamda meydana gelmiş olabilecek üslup ve tarz değişikliklerine ışık tutacak çok az kaynak malzeme kalmıştır. Kalan az şey de erkekleri uzun paltolar ve belirgin biçimde Doğu'ya özgü türban veya şapkalarla göstermektedir. Sıradan kadınlar dönemin sanatında görülmez, fakat yaygın biçimde kullanılan temel kadın giysisi olarak *mandyas* ile kaplı uzun bir dış giysinin varlığını sürdürdüğü tahmin edilebilir.

Romiosi (Romalılar) neredeyse altmış yıllık bir mücadeleden sonra kayda değer bir işi, Konstantinopolis'i yeniden imar ve ihya etmeyi başardı. Peşi sıra saray kültürü ve onun kendine mahsus kıyafetleri de yeniden oluşturulmalıydı. Palaiologoslar daha önceki saraydan anlatım ve tasvirler içeren metin ve resimlere sahipti, bunlara istinaden tatbikat ve teamüller oluşturmaya çalıştılar. Ancak bunu yaparken onları çoğu zaman bizim bugün anlayabildiğimizden daha iyi anlamadıklarını gösterdiler. Yeniden canlandırılan saray âdetleri ve uygulamaları XIV. yüzyılın ilk yarısında *Memuriyetler Üzerine İnceleme* diye bilinen yazarı belli olmayan bir kitaba kaydedilmiştir. Bu kitabın verdiği bilgiler ikonalar ve el yazmalarındaki bağışçı portreleriyle büyük ölçüde doğrulanmaktadır. Erkek saray mensuplarının büyük çoğunluğunun kıyafetleri gündelik elbiselerinden pek farklı değildi. Esas elbise, sokağa çıkarken giyilenden tek farkı saray kullanımına tahsis edilen brokar kumaştan

mamul ve sıkı sıkıya düğmelenmiş manşetlere sahip olmasından ibaret bir kaban ya da paltoydu. Buna duruma göre bir *skiadion*, geniş kenarlı bir külah, daha sık olarak bir *skaranikon*, XI. yüzyılda kullanıma girmiş olanlardan türemiş kubbemsi veya yarı konik bir şapka eşlik ediyordu. *Skaranikon* saray mevki veya mertebelerindeki ince ve nazik ayrımların odak noktasını teşkil ediyordu. Yüksek sınıfların kademlilerinin *skaranikası* renklerle mevki veya mertebe farkını gösteriyordu ve imparatorun portreleriyle zengin biçimde süsleniyordu (Ortodoks kilisesinin kademli rahiplerinin *mitrası* imparatorun yerine Mesih'e yer vererek şimdi bu stili taklit eder). Bir *skaranikon*, kıdemsiz bütün saray mensupları tarafından paylaşılıyordu. Bu daha sonraki zamanların *fesine* benzeyen ortasından püsküllü kırmızı bir kesik koniydi. Birkaç yüksek rütbenin bir türbanla *epilôrikionu*, Orta Bizans döneminde zırh üzerine giyilen bir cüppe olarak kullanılmış yensiz bir paltoyu birleştiren askerî bir elbiseden türemiş saray kıyafeti vardı. Şimdi İtalyancadan alınan bir sözcükle *tabarion* diye bilinen *khlamus* yalnızca imparator tarafından giyiliyordu. İmparatorun ana giysisi siyah bir tunik, değilse kilisenin başı sıfatıyla mevkiinin belirtisi olarak kilise *sakkosunun* bir çeşidiydi. İmparator ve imparatoriçe yine zaman zaman, şimdi *diadêma* denilen *lôros* giyiyorlardı. Seçkin erkekler de *skaranikon*daki renge benzeyen ve rütbe farklarını renklerle gösteren ayakkabılar giyiyordu. Saray mensubu erkeklerin saray dışındaki resmî giysisi olarak *skaramangionun* daha önce işgal ettiği yeri şimdi birbirinden hafif değişiklikler gösteren ve eski askerî *gouniona* kadar geri götürülebilecek olan iki palto dolduruyordu. *Skaramangion* gibi bunların da bileğe kadar uzanan, çok uzun sarkık kolları vardı, fakat tıpkı *gounionun* farklı türleri gibi birinin, *lapatzanın*, kolun hareket serbestisini sağlamak için koltuk altlarında açıklıklar vardı; diğerinin, *granatza* denilenin ise dirseklerinde açıklıklar bırakılmıştı. Bu sonuncu elbisenin ismi kültürel nakil veya intikaldeki şaşırtıcıdır; ylankevi bir yolu gözler önüne serer, çünkü bu *gouniona* alternatif bir tabir olarak Grekçeye geçmiş Akadca bir sözcüktü, Haçlı seferleri sırasında bu elbiseyle Avrupa'ya taşınmış ve ardından Avrupa'da büründüğü biçimle yeniden Grekçeye girmiştir.

Nasıl ki erkeklerin saray kıyafetleri öncekinden daha sade ve çeşit bakımından daha az değişiklik gösteriyorsa bu dönemin saray mensubu kadınlarının kıyafetleri için de aynı şey söz konusuydu. Kıdemli saraylıların tümü saraya mahsus bir brokardan bol bir *delmatikion* ve birçok sivri ucu bulunan yaldızlı bir taç taşıyordu. Kıdemsiz

hanımların günlük elbiselerinden farklı bir kıyafetlerinin olup olmadığı bilinmemektedir.

1453'te II. Mehmed'in adamları, Konstantinopolis'teki giyim biçimlerinde tanıdık çok şey bulmuş olmalıdır. Türklere mahsus fes gibi muhtemelen zamanla aksesuar haline gelen küçük *skarantikonta* benzeyen giyecekler Türklerin zorlanmadan benimsedikleri tarzlar oldu.

KAYNAKLAR

- Achmet ibn Shirin, *Achmetis Oneirocriticon*, ed. Francis Drexler, Leipzig 1925.
- Achmet ibn Shirin, *The Oneirocriticon of Achmet*, çev. Steven Michael Oberhelman, Lubbock 1991.
- Constantine Porfurogennétos, *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, ed. ve çev. John F. Haldon, Wien 1990.
- Constantine Porfurogennétos, *The Book of Ceremonies*, çev. Ann Moffatt (*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*'nin Yunanca edisyonu ile birlikte, Bonn 1829), Canberra 2012.
- Dawson, Timothy, "Concerning an Unrecognised Tunic from Eastern Anatolia", *Byzantion*, 2003, c. 73, sy. 1, s. 201-210.
- Dawson, Timothy, "Oriental Costumes in the Byzantine Court Reconsidered", *Byzantion*, 2006, c. 75, s. 97-114 .
- Dawson, Timothy, "Propriety, Practicality and Pleasure: The Parameters of Women's Dress", *Byzantine Women: Varieties of Experience 800-1200*, ed. Lynda Garland, Aldershot 2006, s. 41-75.
- Dawson, Timothy, *By the Emperor's Hand: Court Regalia and Military Dress in the Eastern Roman Empire*, London 2014.
- Diocletian, "Edict on Prices", *An Economic Survey of Ancient Rome*, ed. Tenney Frank, Princeton 1959.
- Ióannês Lydos, *On Powers or The Magistracies of the Roman State*, ed. ve çev. Anastasius C. Bandy, Philadelphia 1985.
- Isidore of Seville, *The etymologies of Isidore of Seville*, çev. Stephen A. Barney v.dğr., Cambridge 2006.
- Maurikios, *Das Strategikon des Maurikios*, ed. George T. Dennis ve çev. Ernst Gamillscheg, Wien 1981.
- Pseudo-Kodinos, *Traité des Offices*, ed. ve çev. Jean Verpeaux, Paris 1966.